

GÖSTA HULTÉN:

Neutralitet och åsiktsfrihet

Statsministern angrep moderata samlingspartiet i utrikesdebatten våren 1983 och varnade för missbruk av yttrandefriheten i utrikespolitiska frågor. Detta blev startskottet för en debatt om hur debatten bör föras. Olof Palme tycks vilja utvidga vårt traditionella neutralitetsbegrepp till att inte bara gälla åtgärder från regering och UD utan också oppositionspolitikens, ledarskribenters och andras uttalanden. Kraven på åsiktsneutralitet står oemotsagda i massmedia som alltmer domineras av freds rörelsen. Denna har vuxit samman med utrikesledningen och är numera ett av statsmakterna understött organ för svensk fredspolitik och bör inte kritiseras, skriver författaren.

Gösta Hultén är journalist och författare.

Den 16 mars 1983 talade statsminister Olof Palme i riksdagens årliga utrikesdebatt. Talet formades till en hård attack på Moderata Samlingspartiet, som han anklagade för att vilja bedriva ett "kors-tåg" mot Sovjetunionen. Han kallade partiet "en säkerhetsrisk". Beträffande den utrikespolitiska debattens gränser förklarade Palme:

"Självklart gäller demokratins grundprincip om en fri och öppen debatt även utrikespolitiken. Men när kritiken är ogrundad och samtidigt berör vitala säkerhetsintressen eller grundläggande element i svensk utrikespolitik, då är situationen annorlunda."

Uttalandet är anmärkningsvärt. Inte sedan krigsåren har en svensk statsminister på detta sätt varnat för missbruk av yttrandefriheten i utrikespolitiska frågor. Tvärtom har Olof Palme själv tidigare ofta understrukt vikten av att kritisera stormakterna. Under Vietnamkriget beskrevs en sådan öppen debatt och en "aktiv utrikespolitik" t o m som ett kännetecken på svensk utrikespolitik.

Startskottet för debatten

Egendomligt nog uppmärksammades Palmes yttrande knappast i pressen. Idag framstår Palmes riksdagstal i mars som startsignalen för en "debatt om hur debatten bör föras" och som direkt förknippat med ubåtskränkningarna.

Palme visste att ubåtskommissionen snart skulle lägga fram en rapport som utpekade Sovjetunionen som skyldigt till de allvarligaste kränkningarna av svenskt territorium åtminstone sedan andra världskriget. Palmes tal var ägnat

att avleda och dämpa kritiken mot Sovjet för dessa kränkningar.

I början av juni kan man tala om en formlig kampanj, där temat mer eller mindre uttalat var att alltför hård kritik mot Sovjetunionen strider mot vår neutralitet och hotar vår trovärdighet.

Först på plan var kabinetssekreterare Pierre Schori, som ett par veckor tidigare formulerat regeringsuttalandet mot Carl Bildt. I en cirkulärledare i A-pressen den 4 juni med rubriken "Moderat osäkerhetspolitik" förklarade Schori bl a att Bildt-debatten var;

"en betydelsefull och nödvändig debatt i en fråga som är i bokstavlig bemärkelse livsviktig för Sveriges folk, nämligen tilltron till vår alliansfrihet i fred och neutralitet i krig."

Den ödesmättade betydelse, som en enskild riksdagsmans USA-resa här tillmätts för tilltron till hela vår säkerhetspolitik, är något nytt. Den antyder en utsträckning av neutralitetsbegreppet till att gälla annat än åtgärder från staten och dess företrädare.

Moderaternas rapport

Några dagar senare, den 10 juni, dök en ny cirkulärartikel upp i A-pressen, skriven av Ulf Larsson, statssekreterare i statsrådsberedningen. Han angrep en rapport som (m) offentliggjorde redan inför valet 1982. I denna rapport "Fred och frihet i Europa" hade Larsson nu upptäckt:

"krav på ett slags korståg mot öststaterna; av moderaterna utpekade förhållandena i dessa länder som den största faran för freden i Europa"

Samma dag, den 10 juni, höll utbildningsminister Bengt Göransson tal vid Musikdagarna i Bollnäs. Han varnade dem som kritiserat SÖ:s nystartade statliga fredsfostran:

"Det är (då) beklagligt, att det i Sverige finns enskilda och grupper som väljer att häftigt kritisera skolöverstyrelsens ambitiösa material om fred... Det är risk att de som nu går ut i hård kritik kan komma att uppfattas som kritiska inte bara mot fredsfostrans utformning i skolan, utan också mot fredsfostran överhuvudtaget och ytterst mot den svenska säkerhetspolitiken."

Detta yttrade ministern i ett läge då ingen partipolitisk kritik ännu riktats mot fredsfostran – den kritik som framförts var små nålstick från enskilda debattörer. Göranssons försök att stigmatisera varje kritik mot SÖ:s fredsfostran som anslag mot "vår säkerhetspolitik" har en ny och obehagligt totalitär ton. (När blev förresten SÖ:s fredsfostran en del av svensk säkerhetspolitik?)

En vecka senare gick så Olof Palme ut i Rapport och förklarade att moderaternas nyupptäckta rapport stred mot neutralitetspolitiken; att (m):s kritik av fryskravet i kärnvapenfrågan och dess sätt att räkna medeldistansmissiler i Europa inte var neutralt. Dessutom innehöll rapporten enligt Palme "djävulsbilder" av Sovjetunionen. Moderaternas kritik undergräver förtroendet för vår säkerhetspolitik, menade han. "Det är ju värre än att vilja gå med i NATO. Det kan resultera i ett omedelbart sovjetiskt anfall på krigets första dag."

Palme avslutade sitt dramatiska Rapportframträdande med de tänkvärda orden: "Sovjet ligger där det ligger."

Det utförligaste och principiellt intressantaste inslaget i junikampanjen svärde den nyutnämnda diplomaten och före redaktören för Västgöta-Demokraten, Stig Hadenius, för. I en artikel i Sv D 17/6, gick Hadenius till våldsamt angrepp mot den svenska pressens kritik av Sovjet. Hadenius skrev bl.a:

"I många tidningar har man efter ubåtskommissionens rapport kunnat se kommentarer som är exempllösa då det gäller en grannstat som vi lever under fredliga förhållanden med."

Hadenius talar vidare om "grov och allmänt hållen antisovjetisk hets" och "antiryska utfall utan precision." Som exempel nämner han Gefle Dagblad, Smålandsposten, Västerbottens-Kuriren och Barometern.

Den "anti-sovjetiska hetsen" består tex för Barometerns del i att tidningen, enligt Hadenius "liksom andra moderata tidningar konstaterat, att det var uppenbart att Sovjet struntade i den svenska neutraliteten." Också i övrigt är Hadenius exempel på "utfall" och "hets" tämligen självklara kommentarer som åtminstone 95 % av svenska folket torde ställa sig bakom.

Men för Hadenius är dessa artiklar ägnade att minska förtroendet för vår neutralitetspolitik i Kreml:

"De som sänder ubåtar in i vår skärgård kan bibringas uppfattningen att våra försäkringar om alliansfrihet i fred och neutralitet i krig bara är en kuliss som döljer en annan verklighet."

Neutralitetsbegreppet utvidgas

Både Palme och Hadenius tycks alltså

vilja utvidga vårt traditionella neutralitetsbegrepp till att inte bara gälla åtgärder från regering och UD. Också oppositionspolitiker, ledarskribenter ja tom vad Hadenius med en nedlåtande fnysning kallar "så kallade fria debattörer", ska vara "neutrala".

Den 26 september, i samband med att de fortsatta ubåtskränkningarna mörklades, talade försvarsminister Anders Thunborg i Nynäshamn. Han förklarade att debatten om kränkningarna "haft en del hysteriska övertoner". Han recenserade också den debatt som kommit i ubåtarnas kölvatten:

"Det som gagnar landets intressen är en saklig och konstruktiv dialog om vår politik. Hotfullt, oprecist mummel om förestående 'omprövningar' av säkerhetspolitiken på grund av alla de dunkla faror som sägs hota vårt land, gör det definitivt inte."

Ett sådant uttalande från en annars omödmesgill politiker tyder på att tesen om åsiktsneutralitet inte avlivades fastän Hadenius tycktes förlora debatten i Sv D i juni. Mycket tyder på att idéer om åsiktsneutralitet istället är på väg att sprida sig i viktiga kretsar.

Varken DN, Expressen, AB eller ST kommenterade de uppseendeväckande teserna om pressens neutralitet. Den första kommentaren i DN som anspelade på debatten om neutralitet och yttrandefrihet, kom två dagar efter Hadenius artikel, när ledarsidans fasta kolumnist Eva Moberg i ett försvar för Sovjetunionens trovärdighet och för fredsrörelsen, förfasade sig över att en svensk sovjetforskare yttrat sig nedsättande om rysk historia på ett seminarium i Uppsala och detta, "i det neutrala Sverige".

Vad är det då för fel på dessa teser?

Det folkrättsliga neutralitetsbegreppet är ett begrepp som främst gäller hållningen under krig. Att alls diskutera ett neutralitetskrav i förbindelse med den fria opinionsbildningen redan i fredstid, är mer än begreppsförvirring. Det innebär ju att frivilligt göra avkall på yttrandefriheten just i det avseende som den historiskt visat sig mest omistlig. Den frihet som vår säkerhetspolitik skall värna, blir då istället de förmenta säkerhetsintressenas första offer.

Att alls diskutera ett neutralitetskrav i förbindelse med den fria opinionsbildningen redan i fredstid, är mer än begreppsförvirring.

Det socialdemokratiska budskapet

Hela junikampanjen framstår mot denna bakgrund som en seger för sovjetisk kanonbåtsdiplomati. För alla som lyssnar (och Sovjet lyssnar definitivt) framträder ju här den socialdemokratiska ledningen med ett ganska otvetydigt budskap:

Ubåtskränkningarna bör mötas med en anpassning av den svenska debatten, så att vi inte ytterligare retar Sovjet. Öppen kritik mot Sovjets utrikespolitik och inre förhållanden kan dra på oss Sovjets vrede, ja rent av göra oss till offer för kärnvapenangrepp på krigets första dag.

Därför bör vi avstå från sådan kritik (Bodströmdoktrinen) tåga inför den sovjetiska presskampanjen mot Sverige och istället föreslå "tätare utbyte politiskt,

kulturellt och kommersiellt" (Bodström i januari).

I utbyte mot dessa eftergifter för sovjetiska intressen, har regeringen inte ens påstått att Sovjet gett något i utbyte, inte ens garantier att upphöra med gränskränkningarna.

Att i anpasslighetens klassiska impuls avstå från kritik mot just de företeelser som hotar vår frihet är en högst diskutabel hållning. Den tystade pressen och icke-angreppspakten hindrade inte Hitler från att ockupera Danmark. Anpassningen av pressdebatten rörde bara väg för ockupationen. Sovjets invasion av Afghanistan föregicks av en statskupp 1973 som etablerade ett anpassningsklimat, där Sovjetkritiker fängslades och tystades. Det rörde väg för ockupationen. Inte heller finns några historiska bevis för att förekomsten av en fri och kritisk debatt dragit på ett land ett militärt angrepp.

Utrikespolitisk omorientering

Varför svalde svenska massmedia och opinionsbildare så okritiskt kraven på åsiktsneutralitet och angreppen mot den utrikespolitiska yttrandefriheten under 1983? Det finns säkert flera förklaringar. Men utan den mäktiga nypascifistiska våg som påverkat både massmedia, byråkrati och politiker, låter sig de nya dragen i svensk säkerhetsdebatt knappast förklaras. Det som kallas freds rörelse har inte bara blivit en maktfaktor i opinionsbildningen. Frågan är om dess sammanväxande med dagens svenska utrikesledning, inte redan inneburit en utrikespolitisk omorientering särskilt i nedrustningsfrågor och en samtidig uppluck-

ring av traditionella folkrättsliga begrepp till förmån för vad som i Finland brukar kallas "fredspolitik". Åsiktsneutralitet är sedan länge en beståndsdel i en sådan "fredspolitik."

Tanken att Sverige skall fungera som en brobyggare åt Sovjet har lanserats både av fredsrörelsen och av UD. Stödet åt fryskravet i FN, Sveriges övertagande av Finlands tidigare pådrivarroll för en kärnvapenfri zon i Norden (som ju främst framstår som ett sovjetiskt intresse) kan också ses som en anpassning av svensk utrikespolitik till fredsrörelsens önskemål.

Fredsrörelsens roll

För att förstå denna fredsrörelsens roll som bricka i spelet kring en utrikespolitisk kursomläggning, är Hadenius själv till god hjälp. Han skrev nämligen också så här:

"Det mest osmakliga i den debatt som förekommit efter ubåtskommissionens rapport är angreppen mot fredsrörelsen. Kränkningarna av svenskt territorium har tagits till intäkt för en simpel smutskastning av den starka fredsopinion som vuxit fram de senaste åren."

Menar Hadenius att de försök som gjorts att ta upp en kritisk debatt kring fredsrörelsen och dess krav också är "oneutrala" och kan hota vår trovärdighet i öst?

Så långt i riktning mot att direkt sammankoppla Moskvas intressen med fredsrörelsen, har väl ingen svensk debattör tidigare gått.

Borgerliga tidningar har hånat och skändat fredsrörelsen, menar Hadenius. Själv har jag svårt att känna igen denna

bild av fredsrörelsen som skändad, förföljd och hånad.

För andra året i följd placerade tidningen Marknaden fredsrörelsen som den mest framgångsrika opinionsbildaren i Sverige under 1983. Med fredsveckor i radio-TV, med Maj Wechselmann som fast fredskrönikör, med rader av nyhets- och "fakta"-inslag som okritiskt förmedlat den bild av kärnvapenupprustning och svenskt försvar som

Men utan den mäktiga nypascifistiska våg som påverkat både massmedia, byråkrati och politiker, låter sig de nya dragen i svensk säkerhetsdebatt knappast förklaras.

fredsrörelsen vill ge oss, med fredsfostran i skolan är ju fredsrörelsen istället med massmedias hjälp på väg att etablera sin verklighetsbeskrivning som en gemensam överideologi som inte får ifrågasättas. Denna halvofficiella fredsrörelse, som ständigt hyllas av politiker, byråkrater och ett nästan enigt kulturetablissemang, skulle den vara "hånad och skändad"? När? Var? Hur?

När jag talat med TV-journalister om varför TV i stort sett ger oss fredsrörelsens bild av rustningarna i Europa har jag fått klart för mig hur "fredslobbyn" i själva verket har skrämt många till tystnad.

— Om vi gör kritiska inslag, anmäler fredsrörelsen till Radionämnden och vi blir fällda, förklarade en nyhetsreporter uppgivet. Radionämnden har förstått sig

nalerna. Fredsrörelsen är numera ett av statsmakterna understött organ för svensk fredspolitik och bör inte kritiserar.

Journalister för fred

Sedan något år verkar bland andra yrkesorganisationer för fred också en som kallar sig "Journalister för fred". När den bildades i Göteborg våren 1982 påminde Maj Britt Theorin de närvarande

Fredsrörelsen är numera ett av statsmakterna understött organ för svensk fredspolitik och bör inte kritiserar.

journalisterna om deras speciella ansvar och möjligheter. Idag har "Journalister för fred" enligt egna uppgifter över 1 000 medlemmar. Många i styrelsen har tunga positioner som chefer vid radio och TV. Organisationen ser det som sin uppgift att utveckla fredskampen i själva mediautbudet – att fungera som en PR- och lobbyorganisation för fredsrörelsens budskap. Man vill också ändra i radiolagen så att där skrivs in att Sveriges Radio har skyldighet att "stärka freden" och "motverka krigspropaganda". Det är samma krav som Sovjet drivit inom UNESCO.

En stor del av den offentliga debatt som "Journalister för fred" fört i facktidningen "Journalisten" har gått ut på att förklara ett svenskt försvar onödigt och farligt.

Journalister för fred har redan verkat i snart två år utan att möta någon egentlig kritik eller moteld. Och vilka journalister på radio-TV vill ta upp en sådan debatt? Då kunde de ju få mäktiga överordnade föreningsmedlemmar på sig.

I detta klimat kan en kritisk granskning av sovjetanpassad åsiktsneutralitet knappast komma till stånd. Alltför många är redan beroende av det mäktiga "fredspolitiska komplex" där regeringens toppar, UD:s nedrustare och mäktiga lobbyorganisationer gemensamt hindrar en normal journalistisk granskning av svensk "fredspolitik".

Utan fredsrörelsen skulle många i grunden anpassliga idéer aldrig få den spridning de har idag. När en tung representant för fredsrörelsen förklarar att ubåtskränkningarna visar att vi bör lägga ned försvaret och låta Sovjet få vad de vill ha, är det ingen politiker som reagerar. Fredsrörelsen har gjort anpassligheten respektabel.

Men samspelet fungerar också omvänt. Den grupp kring Olof Palme som nu tycks vara på väg att omtolka vår neutralitet i rysk riktning, vet att den behöver fredsrörelsen för att lyckas med denna omläggning. Därav Hadenius aggressiva utfall mot varje kritik av fredsrörelsen.

Genom Sovjets stöd till fredsrörelsen i väst och massmedias positiva särbehandling av fredsrörelsen uppstår mekanismer som vare sig man vill det eller inte fungerar som anpassningsmekanismer. I en situation där genomsnittssvensken får 3/4-delar av sin information om utrikespolitik via TV:s nyhetssändningar, inser alla hur viktig styrningen av dessa informationsflöden är.

KGB-inflytande

Jag upphör inte heller att förvånas över hur lätt KGB-agenter tycks ha att bygga upp mängder av goda kontakter bland mediafolk i Stockholm.

"Hur många journalistkolleger, UD-byråkrater och forskare har inte då och då lunchat, druckit kaffe eller bara suttit och pratat med den sovjetiske ambassadsekreteraren Grigorij Rapota";

skrev en ledarskribent på DN efter att KGB-agenten Rapota ombetts lämna landet tillsammans med två sovjetiska kollegor. Rapota arbetade som inflytandeagent, precis som den i massmedia-kretsar så populära KGB-agenten Nikolaj Nejland. Är det inte just den snarlika inställningen till "fredsfrågor" som fungerar som förenande länk i dessa kontakter?

Att den nuvarande sovjetiske ambassadören i Stockholm Boris Pankin själv arbetat som inflytandeagent för KGB mot en stor grekisk tidning (se danska "Politiken" 25/6 1983) har aldrig nämnts i svenska media, fast saken är känd i journalistkretsar. Där anser man också att Sovjet hade ett finger med i spelet i Bildtaffären, men man finner det inte oportunt att rota i saken. Att landets statsminister i säkerhetssaker tycks ha lika fri tillgång till TV som många utländska totalitära potentater och att så många journalister i Fermaffären accepterade både kravet att SvD skulle röja sina källor och Olof Palmes långt ifrån vattentäta "bevis", lämnar också en obehaglig bismak.

Utan det smygande anpassningsklimat som massmedia själv varit med att etablera, hade varken Palmes riksdagstal i mars eller Hadenius utspel i juni varit politiskt möjliga.

Säkerhetspolitik och demokrati kan förenas

Wilhelm Agrell och jag må ha delvis skilda utgångspunkter, men jag anser att han har rätt då han apropå Thunborgs hotfulla mummel, skrev i DN den 5/10:

"Den hållning Thunborg har givit uttryck åt innebär att insyn i och kritik av den rådande säkerhetspolitiken skulle strypas för att gynna överordnade nationella intressen. Drivs detta till sin spets, innebär det att säkerhetspolitik och demokrati blir oförenliga och att säkerhetspolitiken ges en särställning som närmast motsvarar den som rådde under andra världskriget."

Det var ju också inför andra världskriget som idén om "absolut neutralitet" lanserades av Hitler-Tyskland. Tyvärr var det också så att Sverige, även om en del av de tyska klagomålen avvisades, ofta valde att falla undan. Upplösningen av tryckfriheten kom att gå långt med åtal, ändringar i Tryckfrihetsförordningen, transportförbud och beslag med eller utan rättegång. Vi bör inte heller glömma den långtgående själv censur som huvuddelen av den svenska pressen liksom Radiotjänst ålade sig. I boken "Med lock och pock" (1962) har Åke Thulstrup visat hur skrämmande framgångsrika de tyska försöken att påverka svenska massmedia var, både med repressiva metoder och – vilket är mindre känt – med hjälp av planterade artiklar, nyheter och insändare.

Men hade vi egentligen något val? Ja, det hade vi. En blick på det andra europeiska land som förhöll sig neutralt under världskriget visar på den alternativa linjen. I Schweiz avvisades från början alla tyska framstötningar om pressens neu-

tralitet. Redan i december 1938 förklarade den schweiziske presidenten Giuseppe Motta:

”Vi avbörjer den i vissa tyska tidningar och tidskrifter utvecklade läran, där man försökt sammanblanda statens neutralitet med de enskilda individernas. Principiellt är det endast staten som är neutral... Medborgarna förblir i sina åsikter och omdömen fria.”

Den hållningen väjde schweizarna orubbligt genom hela kriget. Resultatet blev en fri och öppen information om nazistiska övergrepp. Den bidrog naturligtvis till att stärka försvarsviljan.

Den motsatta idén om åsiktsneutralitet, står egentligen i strid med tryckfrihetens själva kärna, som ju avvisar alla ”i förväg lagda hinder”. Den bygger i grunden på en totalitär tankegång, som i praktiken vägrar erkänna att pressen kan stå fri från den verkställande makten.

Att Sovjetunionen i UNESCO och andra sammanhang pläderar för samma krav på åsiktsneutralitet som Hitler-Tyskland en gång, gör inte saken bättre. (Se text Sovjetstaten och Rätten nr 1, 1980).

Är det bara en tillfällighet att den statssubventionerade svenska pressen och våra monopolmedia i stort sett valde att blunda inför konsekvenserna av Hadenius tester?

Just den egendomliga ”debatt om debatten” som dykt upp efter ubåtskränkningarna, är egentligen det tydligaste beviset för att vi verkligen behöver en fri och öppen debatt i utrikes- och säkerhetspolitiska frågor. En sådan öppen och kritisk debatt är också en strid för grundelementen i vår nationella suveränitet, som rent av kan bidra till att vi inte behöver ta en strid där pennan och orden inte räcker som vapen.